

PREMISELE CULTULUI IMPERIAL.
CAIUS IULIUS CAESAR (101-44 A. CHR.)

Andreea Raluca Barboș

Istoria romană nu cunoaște până în secolul I a. Chr. divinizarea unei personalități. În capitala Republicii Romane, cel puțin, nu s-a pus vreodată problema adorării vreunui conducător sau erou, așa cum se obișnuia în lumea hellenistică.

În teritoriul est-mediteranean exista obiceiul de a asocia cultului unui zeu și omagierea celui care se distingea în războaie sau realiza lucruri mărețe, demne, după părerea hellenilor, de a-l alătura unui cult. Aceștia erau *isoteoi timai*, și acest cult va fi preluat de către romani, în special, în perioada lui Augustus, când acesta va fi divinizat împreună cu *Thea Rhome*¹.

Dacă în această civilizație, acum în secolul I a. Chr. decăzută, la început nici măcar marii tirani nu cereau onoruri divine, considerând, poate, că faptele lor depindeau de marile zeități ale *Pantheon*-ului grec și că aceste onoruri puteau fi receptate ca o ofensă adusă divinităților, în sensul alăturării unor simpli muritori la cultul celor care stabileau destinele, spre sfârșitul epocii clasice, când Athena și Sparta ies din rândul statelor grecești pentru a se impune ca mari puteri, micile orașe nu se mai puteau baza exclusiv pe protecția divină.

Astfel, cei care luptau pentru protejarea sau eliberarea orașului-cetate erau considerați, așa cum am arătat mai sus, *isoteoi timai*. Acest termen, *timai*, indică superioritatea celui onorat. Termenul se folosea, de asemenea, și pentru că grecii nu dețineau un altul care să desemneze un atare cult².

De asemenea, în inscripții se întâlnesc și alte formule care indică același lucru: „hos theon timai, esper theo thyein”³. Aceste formule sunt întâlnite în epigrafele de pe altare sau în dedicațiile în onoarea unor zei alături de care apar și acești conducători. Un astfel de *theos synnaos*⁴ a fost și Attalos al III-lea al Pergam-ului. Acesta își împărțea altarul cu *Zeus-Soter*, *Hestia*, *Boulaia* și *Zeus Boulaios*⁵.

Chiar dacă Tarn considera că „nu există dovezi cum că Alexandru ar fi cerut onoruri divine”⁶, știm din sursele antice⁷ că această problemă a fost dezbătută la Athena, în secolul al IV-lea, secol marcat de personalitatea marelui

¹ Suetonius, *Augustus*, 52.1.

² D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, Editura E.J. Brill, 1987, vol. I, p. 6.

³ *Ibidem*, p. 7.

⁴ Erou sau conducător de stat care împărțea altarul sau templul cu o zeitate din *Pantheon*.

⁵ *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae (OGIS)*, 332.

⁶ V.V. Tarn, *Alexander the Great*, Cambridge, 1948, 1.42; 2.370.

⁷ Aelianus, *Varia Historia*, 2.19.

cuceritor, iar celebrul orator Demosthenes spunea despre Alexandru și despre originea sa divină, origine pe care marele rege o susținea: „Lăsați-l să fie fiul Zeus și al lui Poseidon, de asemenea, dacă asta îi este dorința”⁸.

Această origine divină și credința lui Alexandru în destinul său de excepție au fost întărite în momentul vizitei sale în oaza Siwah. Preotul Marelui Amon se pare că l-ar fi încredințat că însuși Zeul este tatăl său.

Dacă Alexandru a cerut, într-adevăr, să fie divinizat, totul se explică după părerea lui Badian⁹ prin faptul că divinitatea egipteană i-a promis Macedoneanului că va deveni zeu în viață. După moartea lui Alexandru cel Mare, în anul 323 a. Chr., diadochii săi au preluat odată cu teritoriile Imperiului și dorința de a fi glorificați și deificați.

Un caz particular ar fi cel al dinastiei Lagide, cea care a condus Egiptul pentru 300 de ani, pentru că aici nu putem vorbi despre instaurarea unui cult imperial. În Egipt a fost continuată tradiția de mii de ani, aceea a *Pharaon*-ului-Zeu în viață. Tradiția a fost păstrată până la stingerea dinastiei, în anul 30 a. Chr., an în care Octavianus, viitorul Augustus, a devenit stăpânul întregului Imperiu Roman.

Întorcându-ne la cel care a pus bazele hellenismului, Alexandru al III-lea al Macedoniei, au fost descoperite dovezi la Ephes, care atestă că „fiului lui Amon” îi erau oficiate slujbe de cult chiar și în secolul al II-lea p. Chr., în timpul domniei împăratului Traianus (98-117 p. Chr.)¹⁰. Ținând cont și de faptul că nu puțini dintre împărații romani l-au avut ca model pe Alexandru, putem spune că rădăcinile cultului imperial roman se regăsesc în lumea Orientului hellenistic.

După cum bine se știe, societatea romană se baza pe egalitatea dintre cetățeni, iar adorarea oamenilor care se distinseseră în războaie sau în alte circumstanțe nu era practică. Adorarea unui roman nu se celebra în Italia sau la Roma, dar au existat cetățeni care au primit în provincii onoruri divine. După cum ne transmite Cicero¹¹, în Syracuse a existat un festival, *Marcellia*¹², închinat lui Caius Claudius Marcellus. Aceste onoruri divine i-au fost acordate drept recunoștință pentru eliberarea orașului de sub stăpânirea Carthaginei. Festivalul marcellian a fost interzis de către Caius Verres¹³, acțiune prin care se urmărea impunerea propriului cult. Dacă ne gândim la formulele grecești folosite pentru cinstirea marilor oameni și le coroborăm cu evenimentul care l-a adus pe

⁸ Hyperides, *Demosthenes*, 31, apud D. Fishwick, *Imperial Cult*, p. 7.

⁹ E. Badian, *Alexandre le Grand*, Paris, 1976, p. 74.

¹⁰ *Supplementum Epigraphicum Graecum* (SEG), 4.521.

¹¹ Cicero, *Verres*, 4.67.

¹² Plutarch, *Marcellus*, 23.7.

¹³ Cicero, *Verres*, 2.51: „*Marcellia tolluntur maximo gemitu et luctu civitatis quem illi diem festum cum recentibus beneficiis C. Marcelli debitum reddebant, tum generi nomini familiae Marcellorum maxima voluntate tribuebant.*”

Marcellus în această situație, putem spune că syracusanii îl cinsteau ca pe un adevărat salvator.

Cum precedentul fusese creat, în Răsărit, în anul 191 a. Chr., după cum ne transmite Plutarch¹⁴, este atestat cultul lui T. Quintius Flamininus, cel care a eliberat Grecia, eliberare survenită la încheierea celui de-al doilea război macedonean, în anul 196 a. Chr. În urma încheierii tratatului romano-macedonean, Roma, în calitate de stat învingător nu s-a atins de nici un teritoriu eliberat, din contră, în cadrul jocurilor Isthmice fostul consul al anului 198 a. Chr.¹⁵ a citit decretul de eliberare a Helladei.

Tot de la Plutarch avem și informația conform căreia T. Quintius Flamininus era adorat la Chalcis alături de Hercules și Apollo, iar la Corinth, Argos și Gytheum era considerat salvator și apărea în inscripții alături de Zeus, Roma și Pisticile romane. De asemenea, în Grecia liberă a circulat o monedă din aur cu *effigia* eliberatorului. Asocierea sa cu zeița Roma sau, în alte cazuri, cu Pisticile romane a favorizat pătrunderea în această lume, în care teologia era de mult timp legendă, a cultelor sau, mai bine spus, a religiei romane.

Pe fundalul celebrării persoanei lui Flamininus, în lumea greacă au apărut și s-au dezvoltat cultele și altor romani: al lui Manius Aquilius la Pergam; Marcus Annius la Lete, în Macedonia; Quintus Mucius Scaevola în Asia; erau celebrate *dies fasti* și *ludi* ale lui Lucius Valerius Flaccus și *Luculleia* lui Lucullus; de asemenea, avem informații despre existența unui templu al lui Appius Claudius Pulcher în Cilicia; sunt atestați preoți ai lui Lucius Munatius Plancus și Marcus Iunius Silanus la Mylasa și Chalcis, iar în Asia *Sminthia Paulleia* a lui Fabius Paullus Maximus¹⁶.

Dacă romanii mai sus menționați au acceptat aceste onoruri, au existat și cazuri în care adorarea în temple a fost refuzată, atât în timpul Republicii, cazul lui Cicero și al fratelui său Quintus, cât și în timpul Principatului¹⁷.

Secolul I a. Chr., ultimul secol al Republicii Romane, a fost dominat de personalitățile marilor generali Sylla, Pompeius Magnus și C. Iulius Caesar. Toți trei au avut parte, încă din timpul vieții, de onoruri divine. Astfel, în anul 86 a. Chr., după salvarea Athenei, Sylla¹⁸ a fost omagiat în cadrul unor festivități care îi purtau numele, *Syllaia*.

Cel care, câteva decenii mai târziu, îi va fi lui Caesar, pe rând prieten, ginere și apoi rival, Pompeius Magnus, a fost onorat și considerat la Mytilene și Delos ca *soter* – salvator, *energetes* – binefăcător și *ketistes* – întemeietor. De

¹⁴ Plutarch, *Flamininus*, 17.1.

¹⁵ Th. Mommsen, *Istoria Romană*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 414.

¹⁶ D. Fishwick, *Imperial Cult*, p. 46.

¹⁷ Tacitus, *Annales*, 4.38.1.

¹⁸ Sallustius, *Cons. Cat.*, 37.

asemenea, în Cilicia va purta numele său Pompeiopolis. După asasinarea sa, în anul 48 a. Chr., din ordinul lui Ptolemaios al XIV-lea, regele Egiptului, Caesar i-a ridicat în semn de omagiu marelui general un monument chiar în locul în care acesta își pierduse viața.

Caesar, aflat sub influența religiilor orientale, a celei egiptene în special, în care conducătorul statului era considerat zeu în viață sau măcar alăturat cultului unui zeu, a încercat să introducă și în viața religioasă a cetățenilor romani această credință. Astfel, după victoria de la Munda, din anul 45 a. Chr., Caesar a introdus în calendarul sărbătorilor romane celebrarea nașterii sale, în luna iulie. De asemenea, i s-au înălțat statui, monumente așezate pe drumul dintre Capitoliu și *Forum*.

Aflat sub influența onorurilor divine care i se acordau încă din anul 48 a. Chr., după înfrângerea lui Pompeius la Pharsalus¹⁹, în întregul Orient, Caesar a căutat să „pozeze” ca stăpân necontestat al lumii. În acest sens, se pare că a cerut ridicarea unei statui care să-l reprezinte, după modelul hellenistic, stând cu piciorul drept pe un glob²⁰. Dar, spre deosebire de tradiția grecească, în care globul nu avea conotații politice, la Roma va fi simbolul dominației universale. Odată cu victoria de la Actium și unificarea Estului cu Vestul, utilizarea acestui simbol a fost justificată. După moartea lui Augustus a fost preluat de succesorii săi.

Faptul ca Caesar dorea să fie văzut și cinstit ca un adevărat zeu își are originile în istoria gintei Iulia. Conform tradiției, membrii acestei familii se trăgeau din însăși zeița Venus, iar fondatorul familiei lui Caesar, Iullus, era considerat fiul lui Iuppiter, fiind celebrat astfel și după moarte.

Loialitatea lui Caesar vis-à-vis de cultul zeiței Venus a fost demonstrată și prin ridicarea unui templu în centrul *Forum*-ului, chiar dacă *Forum Iulium* nu era terminat, consacrarea templului având loc pe 26 septembrie 46 a. Chr.²¹.

În toată această perioadă, Caesar a continuat să se impună, iar numele său era cinstit alături de marile zeițe romane. Astfel, după victoria de la Munda, el a devenit *Imperator* pe viață²². Ca dovadă a recunoașterii și utilizării acestui statut, stau scrisorile pe care Cicero i le-a adresat lui Caesar. Acesta a folosit *praenomen*-ul *Imperator*²³, *praenomen* pe care viitorul dictator îl va alătura

¹⁹ Cassius Dio, 42.19.3: „Caesar nu a primit nici o statuie pentru realizările sale din Gallia, dar în 48 a. Chr., după victoria de la Pharsalus i-au fost dedicate câteva”.

²⁰ G. Alföldy, în *Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft*, 47, 1975, p. 153.

²¹ S. Weinstock, *Divus Iulius*, Oxford, 1971, p. 80.

²² *Ibidem*, p. 103, acest lucru implicând un întreg ceremonial: „Caesar ar fi trebuit să poarte lauri, iar lictorii săi să poarte lauri la fascii, ar fi trebuit să fie ținute suplicații după fiecare victorie, ar fi trebuit să poarte togă pentru toate funcțiile, iar statuia sa trebuia să fie purtată în *pompa circensis*”.

²³ Cicero, *Atticele*, 9.6A <Martie 49>; „*Caesar imp. s. d. Ciceroni imp.*”, 9.16; 10.8B.

gintei Iulia²⁴. Dacă la Roma, acesta era astfel aclamat, Orientul îl numea *autokrator*, apărând cu acest *cognomen* în inscripții [*Caio Ioulios Kaisar Autokrator kai Archiereus Diktator to denteron*]²⁵.

Așa cum am spus, Caesar susținea originea sa divină ca urmaș al zeiței Venus. Jocurile și sacrificiile concepute în onoarea acesteia au devenit, începând cu anul 44 a. Chr., anuale. Ele erau ținute în luna iulie, accentuând încă o dată legătura dintre el și divinitate. După moartea și deificarea lui, statuia zeiței a fost așezată în templu. În timpul celebrării nașterii lui *Divus Iulius*, ambele statui, cea a zeiței și a lui Caesar, erau purtate la *pompa circensis*²⁶. Acest cult a reușit să pătrundă în Italia și în aproape toate provinciile Imperiului.

De-a lungul timpului, cultul lui Caesar va supraviețui și nu-și va pierde din popularitate, cel puțin în rândul împăraților romani, numele său făcând parte din onomastica imperială, pe când cel al Venerei va decade, iar locul său va fi preluat, după victoria lui Octavianus la Actium, de un zeu grec, Apollo.

O altă zeităte care l-a primit pe Caesar ca *theos synnaos* a fost *Victoria*. Tot din anul 45 a. Chr. statuia lui era purtată alături de cea a zeiței. *Curia*, pe care Caesar începuse s-o construiască la Roma va fi terminată de către moștenitorul său, în anul 29 a. Chr., iar altarul și statuia zeiței *Victoria* vor deveni parte integrantă a Curiei Iulia, fiind considerată protectoarea acesteia²⁷.

Caesar căutase să-și însușească acest cult, fapt dovedit prin adăugarea numelui său, în cazul genitiv, la cel al divinității, iar cei care aduceau jertfe, le aduceau Victoriei lui Caesar – *Victoria Caesaris*. Fiind precaut, fiul său adoptiv a preluat cultul, dar a schimbat genitivul cu un adjectiv, *Augusta*. Această modificare era menită să demonstreze că Augustus nu dorea să-l urmeze, cel puțin în mod vizibil, pe tatăl său și pe acest drum periculos și rău văzut de aristocrația romană. Astfel, politica reformistă a lui Augustus nu a întâmpinat probleme majore. Dar analizând riguros, putem observa că, în realitate, a fost modificată forma și nu conținutul.

În secolul al III-lea a. Chr., în timpul celui de-al doilea război punic, a avut loc primul sacrificiu public în onoarea *Genius*-ului. Acesta era considerat protectorul vieții fiecăruia. Orice om se naștea cu propriul *Genius*, protector care murea odată cu cel protejat.

Din acest cult privat s-au dezvoltat *Genius Urbis Romae*, *Genius Publicus* și *Genius Populi Romani*. După cum ne transmite Servius²⁸, *Genius Urbis Romae*

²⁴ Rosenborg, „Imperator”, în *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (RE), 9.1, col. 1140.

²⁵ Informația se referă la o dedicație în onoarea lui Caesar după victoria de la Pharsalus, anul 48 a. Chr.

²⁶ S. Weinstock, *Divus Iulius*, p. 90.

²⁷ S. Weinstock, *Divus Iulius*, p. 111: „*hoc die ara Victoriae in Curia dedicata est*”.

²⁸ Servius, *Ad Aen.*, 2.351.

deținea pe Capitoliu un altar pe care era inscripționat *Genio Urbis Romae, siue mas, siue femina*. *Genius Publicus* și *Genius Populi Romani* pot fi considerate ca având origini comune²⁹. Acesta din urmă a fost atestat și în perioada Principatului, sub forma *Genius Augusti*.

Așa cum toți oamenii se nășteau și trăiau sub protecția sa, și Caesar își celebra în particular *Genius*-ul. Dar dacă ziua de naștere ajunsese sărbătoare oficială, atunci era destul de ușor să introducă în cadrul cultului și pe cel al *Genius*-ului. Lucru, de altfel, realizat. Cassius Dio³⁰ ne spune că a avut loc o transformare a *Tyche*-ei³¹ lui Caesar. În același an, se pare că a fost introdus și un jurământ *Genius*-ului său³².

Tot din zona privată a promovat către cea publică și *Salus*. Și această zeitate va primi numele lui Caesar, în cazul genitiv – *Salus Caesaris*. Sub urmașii săi cultul va continua în aceeași formulă, Augustus nemaifăcând și în acest caz modificarea genitivului cu vreun adjectiv, cultul fiind cel al lui *Salus Augusti*. Dar experiența nefericită a domniei lui Caius Caligula (37-41 p. Chr.) și încercarea lui Nero (54-68 p. Chr.) de a-l copia pe acest împărat damnat, au făcut ca acest cult al sănătății Caesar-ului să dispară. Ultima celebrare a cultului lui *Salus* a avut loc în anul 55 p. Chr. Atunci au fost aduse omagii lui *Salus* și *Genius*-ului lui Nero, cu ocazia aniversării sale de către Colegiul Fraților Arvali³³. Aceste manifestări au avut loc în defavoarea Triadei Capitoline³⁴.

Alăturarea lui Caesar la cultele acestor divinități și adorarea sa încă din timpul vieții ca semizeu a atins, se poate spune, apogeul în momentul în care Senatul nu numai că a permis, dar a ordonat ridicarea de temple și statui în onoarea lui C. Iulius Caesar³⁵.

Dar nu numai Cassius Dio menționează ridicarea acestor temple. Informații despre o astfel de construcție întâlnim la Appianus³⁶, dar nici aici Caesar nu este unicul beneficiar, el este *theos synnaos* cu zeița *Clementia*. Despre

²⁹ *Genius Publicus* era celebrat pe 9 octombrie, iar *Genius Populi Romani* deținea un altar în *Forum*.

³⁰ Cassius Dio, 44.6.1; 50.1.

³¹ *Tyche* – spiritul protector al orașelor grecești; în religia romană era considerat echivalentul zeiței *Fortuna*. În inscripțiile grecești este foarte des întâlnită formula: *Agathe Tyche* (Noroc Bun); „[...] la greci (la început, în limbajul poezilor) a întâmplării, a norocului sau a succesului; spre sfârșitul epocii clasice dobândește rangul de zeiță – primul templu îi este ridicat la Teba, după biruința asupra Spartei” (*Dicționar de Istorie veche a României (Paleolitic - sec. X)*, coord. D.M. Pippidi, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976).

³² D. Fishwick, *Imperial Cult*, p. 60.

³³ Wissowa, „Arvales Fratres”, în *RE* 2 Suppl., col. 1463.

³⁴ *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL), Berlin, VI, 32352.10: [*Saluti eius b(onem) m(arem) (?)*, *Genio ipsius taurum*].

³⁵ Informația ne parvine de la Cassius Dio, dar V. Ehrenberg, în *Harvard Studies in Classical Philology* (HSCP), 68, 1964, p. 154, îl combate pe istoricul antic, considerându-i afirmațiile ca fiind exagerate.

³⁶ Appianus, *Războaiele Civile*, 2.106.443, Caesar și *Clementia* sunt descriși ca ținându-se de mână.

un templu, același sau un altul, ne vorbește și Plutarch³⁷, dar închinat doar zeiței.

Dovezi ale construirii acestui templu nu deținem, însă se pare că el a fost gravat pe o monedă. Informațiile referitoare la moneda din bronz, apărută în februarie 44 a. Chr., le găsim în Cassius Dio³⁸. Acesta ne spune că doar zeii aveau acest privilegiu, dar după cum am văzut Caesar era asemuit acestora, iar apariția sa pe aceste monede nu a reprezentat altceva decât confirmarea naturii sale divine.

Cum orice zeu are nevoie de un preot pentru celebrarea și supraviețuirea cultului și Caesar a deținut unul, în persoana lui Marcus Antonius. Lui Caesar, după ce a fost numit de către Senat *Caesar Iuppiter Iulius*, i-a fost construit un templu în care era adorat alături de zeița *Victoria*, iar M. Antonius a fost desemnat să servească cultul în calitate de preot³⁹. După cum reiese din scrierile lui Cassius Dio, M. Antonius avea prerogativele lui *flamen Dialis*. Cel de-al patrulea *flamen*, *flamen Caesaris*, este confirmat și de Cicero, contemporan al evenimentelor: „*Est ergo flamen ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic Divo Iulio M. Antonius*”⁴⁰.

În mod normal existau 15 *flamines*, 3 *maiores* și 12 *minores*. Cei trei *flamines maiores* erau aleși de către *Pontifex Maximus*⁴¹ după metoda binecunoscută – *captio* –, metodă folosită și în cazul Vestalelor⁴². Aceștia erau aleși dintre patricienii născuți din părinți căsătoriți prin ritul *confarreatio* și, bineînțeles, persoanele eligibile trebuiau să fie căsătorite în același rit. Numai că prin această regulă, de bază, alegerea lui M. Antonius nu era posibilă. El era plebeu și căsătorit cu o plebeiană, dar, după cum stabilește Th. Mommsen⁴³, căsătorit în acest rit.

Încă din anul 50 a. Chr., M. Antonius era *augur*, iar dacă ținem cont că prin mama sa se înrudea cu Caesar⁴⁴, alegerea nu a fost întâmplătoare. Aplicând

³⁷ Plutarch, *Caesar*, 57.4.

³⁸ Cassius Dio, 64.4.4.

³⁹ Cassius Dio, 64.6.4.

⁴⁰ Cicero, *Philippica*, 2.110; iar în 2.111 este confirmată ființa divină a lui Caesar: *Quem is honorem maiorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminium?*. Întrebarea aceasta a apărut în momentul în care lui Caesar i s-a ridicat pe *Sacra Via* o *domus divina* cu pavimentul ca al unui templu, fapt considerat ca fiind simbol al divinității.

⁴¹ Aulus Gellius, *Noști Attice*, 1.12-14 – reproducând informații din Antistius Labeo, Ateius Capito și Fabius Pictor.

⁴² Cultul focului Cetății al cărui templu – *aedes Vestae* – are forma rotundă, adăpostește focul sacru al comunității cu obligația de a fi păstrat în permanență, după cum ne transmite Titus Livius, 5.52.6-7: „gaj al existenței romanilor”.

⁴³ Th. Mommsen, *Römische Forsch.*, Berlin, 1879, 1.39.66.

⁴⁴ Cassius Dio, 45.30.2; 44.6.2; Cicero, *Philippica*, 2.85.

*lex Cassia*⁴⁵ din anul 45 a. Chr., M. Antonius a fost făcut patrician, cum de altfel va fi făcut și Octavianus⁴⁶.

Cum Caesar se afla încă în viață, nu putea deține, în mod oficial, un cult și un preot personal, deci M. Antonius nu putea celebra slujba. Un alt motiv al întârzierii investiturii sale ar fi cel al deificării lui Caesar abia la doi ani de la moartea sa, în anul 42 a. Chr.. Chiar dacă, în acest an, cultul lui *Divus Iulius* a devenit oficial, *flamen*-ul său tot nu își exercita atribuțiile. Abia în octombrie 40 a. Chr., cu ajutorul lui Octavianus, M. Antonius a primit dreptul de oficiere a cultului⁴⁷.

Modelul după care s-a ghidat Caesar a fost *flamen Dialis*⁴⁸, dar dacă în cazul privilegiilor etalonul a fost respectat, în ceea ce privește restricțiile, acestea nu au fost urmate.

Această afirmație poate fi susținută prin analiza flaminatului lui Germanicus așa cum reiese din *Tabula Hebana*⁴⁹. Acesta ar fi primit o *sella curulis* viageră în toate locurile publice *utique ludis Augustalibus cum subsellia sodalium ponentur in theatris, sellae curulis Germanici Caesaris inter ea ponantur cum querceis coronis in honorem eius sacerdoti*⁵⁰, ceea ce demonstrează că modelul era *flamen Dialis*, dar cum restricțiile nu sunt menționate ca în cazul acestui mare preot, atunci putem spune că *flamen Caesaris* a reprezentat modelul direct.

Dar, întorcându-ne la M. Antonius, observăm că el a fost numit *flamen* după construirea templului lui Caesar și al zeiței *Clementia*. Astfel, Cassius Dio nu poate avea dreptate, Caesar nu era decât *theos synnaos*, deci M. Antonius trebuia să officieze slujba și în onoarea zeiței, ceea ce nu era posibil, *flamen*-ul nu putea sluji decât unui singur zeu.

Dacă Caesar, în calitate de *Iuppiter Iulius*, ar fi avut temple personale, acestea trebuiau construite în afara Romei⁵¹, iar cele ale *Clementia Caesaris* la Roma. Acest lucru ar fi însemnat ca *flamen Caesaris* să officieze doar în provincii, fapt care i-ar fi diminuat importanța, iar modelul s-ar fi pierdut.

⁴⁵ Tacitus, *Annales*, 11.25.3; Cassius Dio, 43.47.3; Suetonius, *Caesar*, 41.

⁴⁶ Suetonius, *Augustus*, 2.1; Cassius Dio, 45.2.7; 46.22.3.

⁴⁷ Plutarch, *Antonius*, 33.1 – după pacea de la Brundisium.

⁴⁸ Samter, „Flamines”, în *RE*, 6.2, col. 2486.

⁴⁹ *L' Année Épigraphique*, 1949, 0215; P.F. Girard, F. Senn, *Les Lois des Romains*, Naples, 1977, p. 172-180, n. 8. *Tabula* a fost descoperită în anul 1947, la Milano; este datată cu aproximație în anii 19-20 p. Chr.

⁵⁰ Tacitus, *Annales*, 2.83.2.

⁵¹ Numirea lui Caesar ca *Iuppiter Iulius* a avut loc destul de târziu (44 a. Chr.), deci este puțin probabil ca Caesar să fi ordonat construirea unui templu la Roma; singurul templu construit la Roma, în onoarea lui *Divus Iulius* și nu a lui *Iuppiter Iulius*, a fost inaugurat în anul 29 a. Chr., de către Octavianus.

După cum știm, la Roma, în onoarea lui Caesar s-a ridicat un altar⁵² pe locul rugului, dar deificarea a avut loc abia în 42 a. Chr. În urma recunoașterii calităților sale divine, Caesar a fost numit *Divus Iulius*⁵³ și nu *Iuppiter Iulius*. Un templu a fost construit din ordinul lui Octavianus, în anul 36 a. Chr., și inaugurat șapte ani mai târziu.

În schimb, în provincii existau multe temple personale, unele construite chiar din timpul vieții lui Caesar. Astfel, *flamen*-ul său a fost „condamnat” să officieze doar în provincii. După moartea lui M. Antonius, mai sunt cunoscuți doar doi *flamines Caesaris* la Roma, ambii făcând parte din familia imperială, Sextus Appuleius⁵⁴ și D. Iunius Silvanus Torquatus⁵⁵.

Cultul lui *Divus Iulius* a fost organizat sub îndrumarea fiului său adoptiv, dar inițiativa a aparținut celui care acum era considerat zeu⁵⁶. Însă, până la recunoașterea oficială a calităților sale divine, această dorință a lui Caesar a însemnat condamnarea sa la moarte. Astfel, încercând să evite reinstaurarea monarhiei, fapt de altfel posibil dacă ținem cont că toate onorurile deținute de Caesar îl situau pe o poziție mai înaltă decât cea a unui *rex*: *consul*, *imperator*, *triumphator*, *augur*, *pontifex maximus*, *praefectus morum* și ca o încununare a vieții sale politice, *dictator perpetuus*, s-au pus bazele unei conspirații. Cei care au plănuț și pus în aplicare planul de asasinare a dictatorului, la Idele lui Marte⁵⁷, au invocat, ca și în cazul lui Tiberius Gracchus⁵⁸, *jure caesus*⁵⁹ – dreptul de a omorî un tiran. De asemenea, aceștia au încercat să împiedice chiar îndeplinirea serviciilor

⁵² După terminarea lui, în aprilie 44 a. Chr., poporul a cerut ca altarul să fie așezat pe locul rugului, consuli să-l închine lui Caesar și să aibă loc primul sacrificiu acolo; Appianus, *Războaiele Civile*, 3.3.7.

⁵³ Cometa apărută pe cerul Romei și care a putut fi urmărită timp de șapte zile a fost considerată sufletul lui Caesar. Vergilius o va numi mai târziu *Caesaris astrum*. „*Quid antiquae signorum suspicius ortus? / Ecce Dionaei processit Caesaris astrum, / Astrum quod segetes ganderent frugibus et quo / Decret apricis in collibus una colorem*”.

⁵⁴ *Inscriptiones Latinae Selectae* (ILS), 8963: [S]ex. Appuleiu[s Sex. f. flamen] / Iulialis, q. pr. Urb / hunc senatus in C[ampum Martium publicae in] / sepulchru[n] Iuliorum efferendum et statua] / pedest[ri ... honorandum censuit]. În inscripție apare ca *flamen Iulialis*, dar este vorba despre același cult, al lui *Divus Iulius*. De asemenea, după cum am menționat, acesta făcea parte din familia imperială, fiind soțul Octaviei Maior, sora lui Augustus. O altă inscripție care confirmă apartenența sa la această familie prin intermediul soției sale este și ILS 8783, inscripție descoperită la Pergam.

⁵⁵ *Inscriptiones Graecae*, 2-3, 4180.

⁵⁶ După Appianus, *Războaiele Civile*, Antonius l-ar fi numit pe Caesar, pe data de 19 martie, zeu în ceruri. Suetonius, *Caesar*, 67.4, vorbește despre o ședință a Senatului pe data de 17 martie, când s-a acceptat ca Caesar să fie adorat ca zeu.

⁵⁷ Suetonius, *Caesar*, 82; Appianus, *Războaiele Civile*, 2.117.491; Cassius Dio, 44.19; Plutarch, *Caesar*, 66.

⁵⁸ Aristocrat influențat de *populares*, a fost ales tribun al plebei pentru a impune proiectul său de reformă agrară. A fost asasinat în anul 133 a. Chr.

⁵⁹ Expresie găsită în Legile celor XII Table, 8.12; Suetonius, *Caesar*, 76.1; Cicero, *Philippica*, 13.2; Macrobius, 1.4.19.

funerare. După cum ne transmite Suetonius⁶⁰, cadavrul urma să fie aruncat în Tibrul, dar M. Antonius, în urma discursului⁶¹ ținut pe 17 martie, în Senat, a reușit să întoarcă situația în favoarea lui Caesar. Antonius a fost susținut și de L. Calpurnius Piso⁶², prin organizarea unor ceremonii publice⁶³.

Poate că deificarea lui Caesar ar fi avut loc mult mai devreme dacă înaintea serviciului funerar nu ar fi fost făcut public testamentul celui trecut la cele veșnice. După cum observa L.R. Taylor⁶⁴, chiar cel desemnat să fie preot al cultului lui *Divus Iulius* a avut un moment de ezitare în a-l desemna pe Octavianus moștenitor al lui Caesar. Conform testamentului făcut public, tânărul Octavianus era moștenitorul celei mai mari părți din averea tatălui său adoptiv, precum și a puterii acestuia. Chiar dacă M. Antonius nu părea a se teme de el, a avut grijă să nu-l proclame pe Caesar zeu, pentru că acest lucru ar fi însemnat ca documentul să aibă un statut mai presus de lege, fiind voința unei zeități. De asemenea, a încercat să-i diminueze lui Octavianus puterea moștenită, prin susținerea lui Marcus Aemilius Lepidus în funcția de *Pontifex Maximus*⁶⁵, dar în primul rând a abolit Dictatura, funcție pe care o exercita prin decretul Senatului. Pontificatul trebuia, în mod normal, să-i fie acordat lui Octavianus, în calitate sa de principal moștenitor. Opuându-se executării întocmai a testamentului, M. Antonius nu a făcut altceva decât să amâne inevitabilul.

După cum am menționat, poporul a cerut ridicarea unui altar pentru oficierea sacrificiilor în onoarea lui Caesar, dar este important să aflăm de unde a apărut această dorință de a-l deifica pe cel considerat de către unii drept tiran.

Imediat după moartea lui Caesar, la Roma, a apărut un grec, după cum ne transmit sursele antice⁶⁶, care pretindea a fi fiul lui Caius Marius și, deci, văr primar cu Caesar. Acesta a reușit, prin calitățile de orator, să-i influențeze pe veteranii defunctului și cu ajutorul acestora să ridice un altar pe locul rugului. Acesta a fost primul loc de adus jertfe, pentru că din ordinul consulilor altarul a fost distrus, iar *pseudo*-Marius a fost condamnat la moarte de către M. Antonius, fără a fi în prealabil judecat⁶⁷. Dacă fapta lui M. Antonius a fost receptată de către Cicero și alți cetățeni romani ca fiind atitudinea firească în fața unui astfel de eveniment, oamenii de rând au susținut ideea ridicării unui altar pe locul

⁶⁰ Suetonius, *Caesar*, 82.4: „*fuerat animus coniuratis corpus in Tiberium trahere*”.

⁶¹ Appianus, *Războaiele Civile*, 2.134-559.

⁶² Consul în anul 58 a. Chr., socrul lui Caesar.

⁶³ Appianus, *Războaiele Civile*, 2.135.566, 136.569.

⁶⁴ L. Ross Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor*, New York, 1975, p. 81.

⁶⁵ Cassius Dio, 64.53: „a avut loc transferul puterii de alegere de la popor înapoi în mâinile pontificilor, din mâinile cărora fusese luată înaintea alegerii lui Caesar, în anul 63 a. Chr.”.

⁶⁶ Valerius Maximus, 9.15.1; Cicero, *Ad Atticum*, 49; 14.6-8; Titus Livius, *Epitomae*, 116; Appianus, *Războaiele Civile*, 3.2-3; Nicolaus Damascensis, 14.

⁶⁷ L. Ross Taylor, *The Divinity*, p. 84.

celui distrus. Despre acest nou altar, Suetonius⁶⁸ ne dă câteva date, care sunt însă confuze. El ne transmite că altarul era prevăzut cu o coloană din marmură, dar nu precizează care din cele două, cel distrus de Dolabella sau cel construit după moartea falsului Marius. Despre aceasta problemă a scris și Th. Mommsen, menționând că ambele altare erau prevăzute cu o astfel de construcție.

Dolabella, consulul anului 44 a. Chr., era unul dintre oamenii de încredere ai lui M. Antonius. După plecarea acestuia din urmă în Campania⁶⁹, la Roma au avut loc manifestări în onoarea lui Caesar. Acestea s-au desfășurat, după cum ne mărturisește Cassius Dio, în timpul celebrării *Parilia*, iar colegul de consulat al lui M. Antonius a avut grijă ca agitațiile să fie înnăbușite. În acest sens, sclavii participanți au fost crucificați, iar oamenii liberi aruncați de pe stânca Tarpeiană⁷⁰. Se pare că la aceste agitații a participat și nepotul lui Cicero⁷¹. În cadrul acestora, tinerii participanți purtau coroane asemănătoare cu cea primită de Caesar în urma victoriei de la Munda, ocazie cu care fusese aclamat fondator al Romei⁷². Spre deosebire de aceștia, exista un grup susținător al caesaricizilor, grup care-l proclama pe Brutus drept al doilea eliberator al Romei⁷³. Trebuie menționat că unul dintre motivele care au dus la manifestările pro deificare, a fost cel oferit de testament. Pe lângă suma de bani oferită fiecărui cetățean din Roma, Caesar l-a numit pe Brutus moștenitor de gradul doi al averii sale. Astfel, după cei care susțineau consacrarea lui Caesar, acesta fusese trădat și omorât chiar de către unul dintre apropiații săi⁷⁴.

⁶⁸ Suetonius, *Caesar*, 85: „*postea solidam columnam prope viginti pedum lapidis Numidici in foro statuit scriptisque Parenti Patriae. Apud eam longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam interposito per Caesarem iure iurando distrahere perseveravit*”.

⁶⁹ L. Ross Taylor, *The Divinity*, p. 88; din câte se pare, Octavianus a plecat în Campania pentru a încerca să-i calmeze pe veteranii lui Caesar stabiliți aici; pentru a-l controla pe Octavianus, Antonius a plecat și el în Campania.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 88.

⁷¹ Cicero, *Ad Atticum*, 14.19.3: „*De coronatis, cum sororis tuae filius a patre accusatus esset, rescripsit se coronam habuisse honoris Caesaris causa, posuisse luctus gratia, postremo se libenter vituperationem subire quod amaret etiam mortuum Caesarem*”.

⁷² De-a lungul timpului, a mai primit această onoare Camillus, considerat, după cum ne transmite Plutarch, *Camillus*, 31.2, „al doilea întemeietor al Romei”; tot Plutarch, *Marius*, 27.5, ne spune că C. Marius, unchiul lui Caesar, a fost aclamat ca al treilea întemeietor al Cetății. În această ordine de idei, Caesar poate fi considerat cel de-al patrulea întemeietor al Cetății? Ținând cont de faptul că primul și singurul care a fost deificat dintre primii trei a fost Romulus, cunoscut sub numele de *Quirinus*, Caesar poate fi considerat, după onorurile primite ca zeu, un urmaș al primului rege, un nou întemeietor.

⁷³ Cicero, *Ad Atticum*, 16.5.1.

⁷⁴ Este celebră expresia lui Caesar dinaintea morții sale: *Tu quoque, fili mi Brutus?* Aceasta este exclamația de durere a lui Caesar, când l-a văzut pe Brutus printre conjurații care îl loveau. În sens larg – trădare din partea unei persoane apropiate.

După moartea Dictatorului, Octavianus a încercat să-i ofere tatălui său adoptiv statutul la care acesta aspirase încă din timpul vieții, acela de zeu. Dar, ca moștenitor al puterii acestuia, apare întrebarea dacă nu cumva Octavianus, un tânăr de doar 19 ani, urmărea întărirea poziției sale politice prin legătura sa directă cu o divinitate?

Dacă până în anul 44 a. Chr., Octavianus nu era o persoană cunoscută în Roma, fără experiență politică sau militară, acum el ajunsese principala țință a celor care urmăreau înlăturarea oricărei încercări de a instaura monarhia. De asemenea, nu-l putem acuza că a dorit, din primele momente, să devină stăpânul Romei. În acest timp, M. Antonius a făcut tot posibilul ca tânărul moștenitor să nu intre în posesia averii cuvenite sau să-l proclame zeu pe Caesar, dar pe de altă parte a căutat să-i liniștească pe veteranii lui Caesar, soldați care așteptau primirea pământului cuvenit în urma lăsării la vatră. Liniștindu-i pe aceștia, Antonius îl proteja astfel pe Octavianus de viitoare neplăceri. Acest aspect al luptei lui Antonius împotriva lui Octavianus este comentat de către Cicero⁷⁵. Antonius era acuzat de inconsecvență în urmărirea planurilor sale, dacă pe de o parte nu era de acord cu deificarea, pe de altă parte dorea ca o zi specială să-i fie acordată lui Caesar în cadrul fiecărei sărbători⁷⁶. Nehotărârea consulului și-a mai spus încă odată cuvântul în momentul în care pe *Rostra* a fost ridicată o statuie, care avea inscripționată pe bază *Parenti Optimo Maximo*, inscripție care l-a supărat și mai tare pe Cicero. El a ripostat spunând că, dacă până acum cei care au fost de acord cu alianța împotriva lui Caesar erau numiți asasini, acum ei treceau drept patricizi⁷⁷.

Toate aceste obstacole au trezit în Octavianus ambiția de a-și răzbuna tatăl, dar și ambiția propriei glorii. Dacă până la un anumit punct, Octavianus îndeplinea idealurile defunctului Dictator, după politica dusă, precaută ce-i drept, îl interesa și propria-i preamărire.

Dar, coincidență, chiar natura a jucat rolul cel mai important, a oferit motivul perfect al aclamării lui Caesar drept *Divus*. În timpul jocurilor⁷⁸ oferite

⁷⁵ Cicero, *Philippica*, 2.110: „Nescis heri quartum in circo diem ludorum Romanorum fuisse? Te autem ipsum ad populum tulisse ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? Cur non sumus praetextati? Cur honorem Caesaris tua lege datum deserere patimur? An supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? Aut undique religionem tolle aut usquequaque con serva”.

⁷⁶ Cicero, *Philippica*, 1.13.

⁷⁷ L. Ross Taylor, *The Divinity*, p. 93; Cicero își manifestă indignarea, dând această replică, într-o scrisoare adresată lui Cassius: „to make us seem not merely assassins but parricides.”

⁷⁸ *Ludi Victoriae Caesaris*, acestea au fost inaugurate de însuși Caesar, în anul 46 a. Chr., iar tradiția a fost continuată de tânărul Caesar. Suetonius, *Augustus*, 10.1, ne spune că viitorul Augustus a organizat aceste jocuri din fondurile personale: „*ludos autem Victoriae Caesaris non audentibus facere quibus optigerat id munus ipse edidit*”. Din scrierile unui alt istoric antic, Servius, *Ad Aen.*, 8.681, aflăm că Octavianus avea în vedere combinarea acestor jocuri, ale Venerei cu serviciul funerar al lui Caesar: „*dum sacrificaretur Veneri Genetrici et ludi funebris Caesaris exhiberentur*”.

în onoarea defunctului său părinte, pe cerul Romei a apărut o cometă. Informații deținem chiar de la viitorul împărat. Memoriile lui Augustus referitoare la acest eveniment au fost păstrate în lucrarea lui Plinius cel Bătrân:

„Chiar în timpul jocurilor mele o cometă a fost văzută timp de șapte zile în partea de nord a cerului. S-a ridicat până la ora unsprezece și a fost foarte strălucitoare și vizibilă în toate teritoriile. Această cometă, credea poporul, demonstra că sufletul lui Caesar a fost primit printre zeii nemuritori. Din acest motiv, acest simbol a fost așezat deasupra capului statuii lui Caesar, pe care am consacrat-o în *Forum* imediat după aceea”⁷⁹.

De asemenea, Suetonius, folosind surse din perioada evenimentelor, ne vorbește despre apariția corpului ceresc în aceeași manieră cum a făcut-o și Augustus⁸⁰.

Numele de *Caesaris Astrum* l-a primit la aproximativ doi ani de la trecerea sa, de la poetul Vergilius⁸¹. Conform interpretărilor oferite acestui fenomen după moartea și deificarea lui Caesar, ar fi trebuit să urmeze o perioadă de pace sub protecția noului zeu, perioadă prielnică înrădăcinării noii credințe⁸². Din versurile lui Vergilius reiese în mod clar că acest nou zeu este Caesar, ca urmaș al zeiței Venus. Recunoașterea lui Augustus ca urmaș al Venerei va avea loc mai târziu⁸³. De asemenea, pentru a întări poziția lui Caesar ca nou zeu, se zvonea la vremea aceea că zeița Venus l-ar fi ridicat pe urmașul său la ceruri. Faptul că la data apariției acestei *sidus crinitum*, planeta Venus era vizibilă pe cerul Romei⁸⁴, i-a determinat pe cetățenii de rând să spună că însuși zeița ar urmări întregul proces, mai ales că sărbătoarea îi purta numele, *ludis Veneris Genetricis*⁸⁵.

După aceste evenimente, din iulie 44 a. Chr., Senatul⁸⁶ s-a văzut nevoit să recunoască natura divină a defunctului Caesar. Trecerea sa oficială în rândul zeităților *Pantheon*-ului roman a avut loc la 1 ianuarie 43 a. Chr.⁸⁷. De la

⁷⁹ Plinius cel Bătrân, *NH*, 2.94.

⁸⁰ Suetonius, *Caesar*, 88: „*In deorum numerum relatus est non ere modo decernentium, sed et persuasione volgi si quidem ludis, quos primos consecrato ei heres Augustus edebat, stella crinita undecimam horam, creditunq[ue] est animam esse Caesaris in caelum recepti; et hac de causa simulacro eius in vertice additur stella*”.

⁸¹ Vergilius, *Ecl.*, 9.47: „*quid antiques signorum suscipius ortus? / ecce Dionaei processit Ceasaris astrum, / astrum quod segestes gauderunt frugibus et quo / duceret apricis in collibus una colorem*”.

⁸² Mai târziu, după cum vom vedea, Octavianus Augustus, inspirându-se după evenimentele similare petrecute la nașterea și urcarea pe tron a lui Mithradates al VI-lea Eupator, regele Pontului, își va însuși interpretarea cometei. Va promova ideea conform căreia, corpul ceresc apărut în anul 44 a. Chr., a anunțat urcarea sa pe tron și o domnie protejată de divinități.

⁸³ Horatius, *Carmen Saeculare*, 50: „*Clarus Anchise Venerisque sanguis*”.

⁸⁴ J.T. Ramsey, A.L. Licht, *The Comet of 44 BC and Caesaris Funeral Games*, Georgia, 1997, p. 142.

⁸⁵ S. Weinstock, *Divus Iulius*, p. 376-377.

⁸⁶ La propunerea lui Rufinus, Senatul și poporul roman i-au acordat lui Caesar titlul de *Divus* – *CIL* I, 626 = VI, 872; *CIL* IX, 2628.

⁸⁷ D. Fishwick, *Imperial Cult*, p. 75.

recunoașterea divinității sale și până la inaugurarea templului lui *Divus Iulius*, așa cum am mai menționat, în anul 29 a. Chr., sacrificiile au fost oficiate în templul strămoșei sale, *Venus Genetrix*.

Dacă Senatul și poporul au acceptat și recunoscut noul cult, au existat și voci care s-au manifestat împotriva acestei practici. Cea mai importantă dintre acestea a fost cea a lui Cicero. Acesta susținea că nu poate admite să se aducă sacrificii unui om ridicat de către oameni la rangul de zeu. Nu înțelege cum se poate institui un cult public pentru cel care deține un mormânt și căruia i-a fost oficiat serviciul funerar⁸⁸.

Pentru că exista o comparație între Romulus, primul rege legendar al Romei, și Caesar, care-și adăugase propriul *flamen* la cei ai Triadei Capitoline, au apărut și explicațiile deificării primului întemeietor al Cetății. Divinizarea lui Romulus se poate explica cu ajutorul legendelor. O primă legendă vorbește despre Marte ca fiind tatăl său, apoi o alta ne spune că întemeietorul Romei s-ar fi ridicat la ceruri. Cum romanii nu dețineau dovezi care să ateste existența vreunui mormânt, legenda a devenit credibilă, iar apoteoza lesne de realizat⁸⁹.

De asemenea, au apărut și probleme în cazul titlului primit de Caesar în 43 a. Chr.. Dacă pe baza statuii aflate pe Capitoliu, ridicată în 48 a. Chr., apare inscripționat *hemitheos*, Taeger propune *Caesari hemitheo*⁹⁰, iar Weinstock folosește grecescul *heros*. În ceea ce-l privește pe Cassius Dio, acesta folosește doi termeni pentru a relata consacrarea lui Caesar, respectiv a lui Augustus⁹¹. Pentru a lămurii situația acestor titluri, D. Fishwick, după o analiză atentă, spune că „*deus* și *divus* au fost sinonime până când *divus* și-a căpătat semnificația tehnică după deificarea lui Caesar”⁹².

Deificarea lui Caesar, acest important eveniment al secolului I a. Chr., a reprezentat pentru lumea antică, în general, și pentru cea romană, în particular, sfârșitul unui nou ciclu și începutul unui nou *saeculum*. Acest nou *saeculum*, se pare, ar fi fost profețit de către *haruspex*-ul Vulcanius, prin citirea semnelor oferite de cometa din 44 a. Chr.⁹³. Informații despre astfel de profeții apar și la

⁸⁸ Cicero, *Philippica*, 1.13; dar Cicero, după moartea fiicei sale ajunsese să o considere divină.

⁸⁹ G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, 1971, 2, p. 155; L. Ross Taylor, *The Divinity*, p. 43: „Identificarea lui Romulus cu zeul *Quirinus* a avut loc târziu, prin secolul al III-lea (apariția legendei Romulus-Quirinus), dar adevărata identificare a avut loc în secolul I a. Chr.”

⁹⁰ F. Taeger, *Charisma. Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultes*, vol. II, Stuttgart, 1960, p. 60.

⁹¹ Cassius Dio, 56.34.2, în care folosește termenul *heroas* în loc de *heros*, iar în cazul lui Augustus, 56.35.1, utilizează echivalentul grec pentru *deus*, *theios*.

⁹² D. Fishwick, *The Name of the Demigod*, în *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte*, 24, 1975, p. 625.

⁹³ În profețiile lui Vulcanius, bazate pe credința etruscă, se vorbește despre cele 10 vârste (cicluri) care marchează existența unei națiuni sau chiar a lumii.

Appianus⁹⁴, dar nu este menționat numele *haruspex*-ului. Profețiile anonimului sunt legate de ciudata alianță a lui Octavianus cu M. Antonius, în cel de-al doilea triumvirat, din 43 a. Chr.⁹⁵.

Oracolele din anul morții lui Caesar vorbeau, după cum ne transmite Cassius Dio⁹⁶, despre sfârșitul democrației romane, iar anonimul profet al lui Appianus prevestea întoarcerea regalității și înrobirea poporului roman. Bineînțeles că aceste profeții negative la adresa viitorului Romei au născut conflicte. Pentru a se liniști situația, s-a trecut la reinterpretarea profeției lui Vulcanius. Reanalizarea sa s-a făcut pe baza profețiilor de la Cumae, care prevesteau începutul unei noi ere, aflate sub semnul Soarelui⁹⁷. Astfel, a fost modificat viitorul nefast al romanilor și a apărut credința într-o nouă *aurea aetas*. Dar, până la nașterea acestei noi ere, era nevoie de o perioadă de trecere. Perioada aceasta, marcată de sângeroasele războaie civile, s-a încheiat odată cu înfrângerea lui M. Antonius la Actium, în anul 31 a. Chr. Însă, târziu după această victorie, Augustus a organizat *ludis saecularis*, jocuri care aveau să marcheze începutul unei noi epoci de pace și prosperitate. Pe monedele apărute cu această ocazie este reprezentat *Divus Iulius*⁹⁸ cu o cometă deasupra capului.

În încheiere, putem spune că Iulius Caesar a fost cel care a închis o epocă și tot el a pus bazele uneia noi, marcate de adorarea conducătorului Imperiului Roman⁹⁹.

Abrevieri bibliografice:

Plinius cel Bătrân, *NH*: Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia*, Iași, Editura Polirom, 2001.

Sallustius, *Cons. Cat.*: Sallustius, *Sallust's History of the War against Jugurtha and of Conspiracy of Catiline – with a Dictionary and Notes*, revizuit de E.A. Andrews, University of Michigan Library.

Servius, *Ad Aen.*: Servius, *In Vergiliū Carmina commentarii*, revizuit de Georgius Thilo și Hermannus Hagen, Leipzig, B.G. Teubner, 1881.

Vergilius, *Bucolicele*: Vergilius, *Bucolicele*, Iași, Institutul European, 1997.

⁹⁴ Appianus, *Războaiele Civile*, 4.4.15.

⁹⁵ În Appianus, cât și în Cassius Dio, 47.17.2-7, apar menționate evenimente asemănătoare cu cele petrecute în 44 a. Chr. – urletul câinilor, monumente distruse de fulgere.

⁹⁶ Cassius Dio, 45.17.6.

⁹⁷ Vergilius, *Bucolicele*, 4.4: „[...] *quo saeculo imperaret, et Solem ultimum, id este decimum, voluit*”.

⁹⁸ J.T. Ramsey, A.L. Licht, *The Comet of 44 BC*, p. 143, vorbesc despre o interpretare a portretului bătut pe monede: „we find on the coinage a comet above the head of a youthful figure who has sometimes been identified as the deified Julius Caesar or his Trojan ancestor Julius (Ascanius) son of Aeneas, but may well be the personification, or Genius, of this new Augustan saeculum”.

⁹⁹ Referindu-se la interpretarea cometei, Plinius cel Bătrân scria, în *NH*, 2.24: „Această cometă a dat naștere Imperiului”.

THE PREMISES OF THE ROMAN IMPERIAL CULT.
CAIUS IULIUS CAESAR (101-44 B.C.)
Summary

The veneration of the emperor was, for the religious history of the Roman Empire, a very peculiar phenomenon. The celebration of the cult of the leader in the Roman West brought forth a considerable change both in mentality of the Roman citizens and in that of the subjected peoples. Under the influence of Oriental religions (the Egyptian one in particular), C. Iulius Caesar tried to impose, in the religious life of the Roman citizens, the faith in the divine character of the person who reigned the Empire.

From the year 48 and until his murder in 44 B.C., Caesar continued to receive several titles and honors, which placed him in a higher position than any ordinary *rex*: *consul*, *imperator*, *triumphator*, *augur*, *pontifex maximus*, *praefectus morum*, and, as the culmination of his political career, *dictator perpetuus*. But all these titles, granted to a single person, could not be too easily accepted by certain Romans, especially by those who had important political interests; in fact, the receipt of this last-mentioned title, and then the fact that the Senate accepted to grant him divine honors meant the abolition of the Republican principles and the return to Royalty. From this perspective, the tyrannicide was regarded by some politicians as the deliverance of the State, whereas the population in the Capital considered it as the appropriate moment to officially recognize the divine character of the Dictator.